

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Андрій КРАСНОЖОН

2024 року

ВИСНОВОК

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» з дисертаційної роботи Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами», на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія

Витяг

з протоколу №7 розширеного засідання кафедри загальної та диференціальної психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» від 15 лютого 2024 року.

Присутні: завідувач кафедри загальної та диференціальної психології, доктор психологічних наук, професор М. Й. Казанжи; доктор психологічних наук, професор О. Я. Чебикін; доктор психологічних наук, професор О. П. Саннікова; доктор психологічних наук, професор Ю. Б. Максименко; доктор психологічних наук, професор О. В. Вдовіченко; доктор психологічних наук, професор С. В. Ситнік; доктор психологічних наук, професор А. В. Массанов; доктор психологічних наук, професор О. Ю. Булгакова; доктор психологічних наук, професор О. І. Санніков; кандидат психологічних наук, доцент І. В. Бринза; кандидат психологічних наук, доцент О. О. Водолазська; кандидат психологічних наук, доцент О. А. Орищенко; кандидат психологічних наук, доцент Ю. Г. Черножук, кандидат психологічних наук, доцент

І. А. Василенко; кандидат психологічних наук, доцент Т. Ю. Ульянова; кандидат психологічних наук, доцент І. В. Мельничук; кандидат психологічних наук, доцент О. Ю. Косьянова; кандидат психологічних наук, доцент І. Г. Головська.

Порядок денний: про рекомендацію до захисту дисертації Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. Тема дисертації затверджена Вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 13 від 24 червня 2021 року).

Виступила: завідувач кафедри загальної та диференціальної психології, доктор психологічних наук, професор М. Й. Казанжи зазначила, що головою засідання призначено доктора психологічних наук, професора, декана соціально-гуманітарного факультету О. В. Вдовіченко.

Слухали: аспірантку Керцман Ольгу Олександрівну, яка наголосила на тому, що у дисертації наведено теоретичне узагальнення та результати емпіричного дослідження проблеми визначення психологічних засад оптимізації материнського ставлення матерів дітей з особливими потребами. В умовах сучасного суспільства, де цінності гуманізму, розвитку особистості, рівності та інклюзії, є невід’ємними характеристиками соціуму, особливого значення набуває дослідження можливостей психологічної допомоги, сприяння гармонізації відносин у системі «мати – дитина», що особливо актуально в діаді «мати – особлива дитина».

На основі узагальнення теоретико-емпіричних досліджень виокремлено основні стилі материнського ставлення матерів дітей з особливими потребами, визначено та проаналізовано етапи переживання жінкою травмуючої ситуації: сприйняття умов ситуації; інтеріоризації; життєвий вибір; емоційний відгук; мотивація; визначення копінг-стратегій. Головним результатом переживання

матері постає її вчинок прийняття ризику бути разом з особливою дитиною. Саме вчинок прийняття ризику бути разом з дитиною протидіє психотравмі, спонукає жінку на пошук та створення нових смислів, цінностей та способів взаємодії з довкіллям. Психодинаміка та баланс цих двох процесів травми та вчинку прийняття дитини проявляється через особливості життєвого стилю матері, який і є стилем материнського ставлення.

В результаті огляду існуючих психодіагностичних інструментів, встановлено відсутність методики вимірювання ознак стилю материнського ставлення, що є вкрай необхідним для оптимізації материнської поведінки, тому в межах дослідження розроблено та застосовано авторський «Опитувальник діагностики материнського ставлення дитини» (ОМС), за допомогою якого діагностуються ознаки певного стилю материнського ставлення та їх рівень. Методика ОМС пройшла перевірку на надійність, валідність і рекомендована для застосування в теоретичних дослідженнях та використання в терапевтичній практиці.

Аналіз сучасного стану проблеми оптимізації взаємодії матерів та дітей з особливими потребами дозволив виокремити складові компонентів психологічних засад поведінки у матерів, що проявляють структуру конкретного стилю материнського ставлення. До комплексу психодіагностичних інструментів увійшли: «Діагностика життєстійкості» (С.Мадді); «Методика виявлення рівня задоволення життям» (Ф.Картер); «Діагностика мотивів афіліації» (А.Мехраб'ян); «Діагностика емоційного інтелекту EmIn» (Д.В.Люсіна); «Опитувальник виявлення стилю материнського ставлення ОМС» (О.О.Зіборова, Т.В.Дегтяренко), «Методика діагностики психічних станів» (Г.Айзенк); «Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості» (Л.І.Вассерман); методика «Індикатор копінг-стратегій» (Д.Амірхан), методика визначення материнсько-дитячих відносин PARI (Е.С.Шефер, Р.К.Белл); методика визначення психічного стану дитини

«Паровозики» (О.О.Прохоров, С.В.Велієва); методика дослідження сімейних відносин (Р.Жиль).

За допомогою критерія Стюдента встановлено, що показники психологічних особливостей поведінки у матерів, які проявляють певний стиль материнського ставлення статистично достовірно розрізняються, що є свідченням значущого впливу визначених конструктів-засад на формування особливостей стилю материнського ставлення.

За результатами множинного регресійного аналізу, у якому у якості залежної змінної якраз і обрано адекватний (оптимальний) стиль материнського ставлення (А).

$$A=1,072 + 0,057Ж + 0,041СБ -0,037СВ + 0,031ОК + 0,029МЕІ + 0,021ВП + 0,019ВР$$

де А – адекватний (оптимальний) стиль материнського ставлення, Ж – життєстійкість, СБ – відчуття суб'єктивного благополуччя, СВ – страх бути відторгнутим, ОК – оптимальний контакт з дитиною, МЕІ – міжособистісний емоційний інтелект, ВП – спрямованість на вирішення проблеми, ВР – розуміння власних емоцій.

Таким чином, саме за вираженістю характеристик, що входять до рівняння множинної регресії, можна передбачити оптимальний стиль материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами. І саме ці характеристики є засадовими у оптимізації наявного стилю взаємодії.

Проведений якісний аналіз результатів дослідження дозволив вивчити індивідуально-психологічні особливості матерів з певним стилем ставлення до дитини з особливими потребами.

Зокрема, матері, що проявляють адекватний стиль материнського ставлення показали високі рівні залучення до життя, контролю ситуації та прийняття ризику; їх цілі позитивно орієнтовані, рівень суб'єктивного благополуччя наближається до високого; вони мають розвинений емоційний інтелект та здатні моделювати оптимальні материнсько-дитячі відносини.

Комплексна програма реабілітації, яка базувалась на психологічних засадах оптимізації стилю показала свою дієвість. Зміст етапів програми складають взаємозв'язані психотерапевтичні, просвітницькі та соціально орієнтовані заходи.

Дисертанткою було сформульовано ключові висновки за результатами дослідження та визначено перспективу подальшого наукового пошуку.

Після доповіді здобувачки були поставлені запитання.

Кандидат психологічних наук, доцент О.О.Водолазська: Скажіть, будь ласка, які стилі найвідчутніше змінюються, найбільше піддаються корекції у результаті проходження запропонованої Вами програми?

О.О.Керцман: Дякую за запитання. За результатами дослідження, порівняння контрольної та експериментальних груп, встановлено, що найбільш суттєві позитивні зміни показників виявлені у матерів, що демонструють амбівалентний та тривожний стиль материнського ставлення, можливо це пов'язано з тим, що саме вони найбільш потребують корекційних впливів та готові до їх прийняття, оскільки демонструють значну дефіцитарності материнського ставлення до особливої дитини і водночас спрямовані на її подолання. Зауважу, що найбільш стійкою є дефіцитарність у взаємовідносинах з дитиною та світом у матерів, які демонструють емоційно-відсторонений стиль ставлення до особливої дитини.

Кандидат психологічних наук, доцент Ю. Г. Черножук: Ольго Олександрівно, розкажіть, будь ласка, більш детально про авторський «Опитувальник діагностики материнського ставлення дитини» (ОМС),

О.О.Керцман: Дякую за запитання. Створенню даного психодіагностичного інструменту передувала довга робота, першопочатково теоретичного характеру – з аналізу існуючих напрацювань для визначення теоретико-методологічної основи опитувальника, огляду існуючих психодіагностичних інструментів задля виявлення необхідності його розробки і, звичайно, його практична затребуваність у практичній роботі з матерями

дітей з особливими потребами. Всього при розробці опитувальника було залучено 285 осіб – матерів дітей з особливими потребами, робота над його створенням та апробацією продовжувалась біля п'яти років. Опитувальник містить 80 індикаторів-стверджень і дозволяє діагностувати виділені стилі материнського ставлення до дітей з особливими потребами. Є надійним та валідним психодіагностичним інструментом.

Доктор психологічних наук, професор Ю.Б.Максименко: Розкажіть, будь ласка, більш детально про закономірності формування материнської поведінки та материнсько-дитячих відносин в системі «мати-дитина».

О.О.Керцман: Дякую за запитання. За результатами дослідження теоретичного та емпіричного материнського ставлення до дітей з особливими потребами було встановлено, що особливості материнсько-дитячих відносин формують засновки особистості на усіх етапах її психічного онтогенезу. І ця взаємодія першопочатково полягає, але не зводиться виключно до виконання матір'ю тих материнських функцій, які формуються в онтогенезі – годування, догляд, супровід дитини на всіх етапах розвитку. Виконання материнських функцій забезпечено потребами, які за своїм змістом належать до материнської потребо-мотиваційної сфери жінки і ключовими стимулами материнства є емоційна сфера матері. За результатами дослідження саме емоційний інтелект, життєстійкість, прагнення до суб'єктивного благополуччя; мотивація до взаємодії тощо. Визначальним же є конкретний стиль материнського ставлення до дитини з особливими потребами. Формувальна ж робота спрямована на подолання дефіцитарності та спрямованість на формування оптимального стилю ставлення до дитини з особливими потребами

Кандидат психологічних наук, доцент І. В. Бринза: Які результативні ознаки оптимального контакту матері з дитиною з особливими потребами.

О.О.Керцман: Дякую за запитання. За результатами дослідження покращення показників результативної ознаки оптимального контакту проявляються у позитивних змінах у наступних аспектах: підвищується рівень

активності дитини, її спонукання до вербалізації своїх бажань, партнерських відносин та розвитку. Водночас зменшується емоційна дистанція з дитиною, особливо у матерів тривожного стилю взаємодії, оскільки матері засвоюють комунікативні прояви інших матерів, зменшується уникнення контакту з дитиною.

Доктор психологічних наук, професор А. В. Массанов: Надзвичайно важливим є життєстійкість особистості у складній для неї ситуації, тому особливо цікаво яким чином взаємозв'язані стилі материнського ставлення та життєстійкість матерів дітей з особливими потребами.

О.О.Керцман: Дякую за запитання. Параметри життєстійкості демонструють взаємозв'язки різного ступеня значущості зі стилями материнського ставлення до дитини з особливими потребами. Серед всіх стилів ставлення, додатні кореляції на рівні 1% та 5% зі життєстійкістю виявлено саме у адекватного (оптимального) стилю материнського ставлення. Це є свідченням того, що саме життєстійкість можна розглядати як важливу особистісну основу, психологічну засаду оптимального стилю материнського ставлення.

Доктор психологічних наук, професор О.П.Саннікова: Шановна Ольго Олександрівно, найбільш яскравим показником дієвості програми, на мою думку, є зміни у самовідчуттях, психічному стані особливих дітей. Розкажіть, будь ласка, більш детально про це.

О.О.Керцман: Дякую за запитання. Дані засвідчують, що психічний стан покращився у дітей матерів усіх виділених у межах роботи груп. Статистично достовірні розбіжності у показниках до та після участі в реабілітаційній програмі виявлено у дітей, матері яких належать до груп Б та Т. Найбільше змінився показник психічного стану у дітей матерів групи Б, у групі Т (тривожний стиль) цей показник теж змінився. Психічний стан, як складова емоційного благополуччя дитини є зовнішнім критерієм материнського ставлення, тому виявлений факт оптимізації психічного стану особливої дитини постає позитивною оцінкою змін у материнсько-дитячих відносинах та

материнської поведінки після участі у програмі.

Кандидат психологічних наук, доцент О.А.Оріщенко: Шановна Ольго Олександрівно, конкретизуйте, будь ласка, особливості мотивації афіліації та емоційного інтелекту у матерів з оптимальним (адекватним) стилем ставлення до особливих дітей. За результатами Вашого дослідження, цей стиль якраз є стилем оптимальної взаємодії з особливою дитиною.

О.О.Керцман: Дякую за запитання. За результатами дослідження встановлено, що у матерів цієї групи середні рівні прагнення до людей та низькі рівні страху бути відкинутою іншими, що узгоджується з високими рівнями життєстійкості та суб'єктивного благополуччя. Діагностика ж складових емоційного інтелекту показала високі рівні ідентифікації власних емоцій та управління емоціями, що стало підґрунтям достатнього рівню контролю експресії і оптимальної взаємодії з дитиною та з оточуючими.

ОБГОВОРЕННЯ

Науковий керівник, доктор психологічних наук, професор М.Й.Казанжи: Шановні колеги! Керцман Ольга Олександрівна протягом довгого часу плідно працювала над дослідженням проблеми, яка перебуває під пильною увагою не тільки науковців, а й соціуму, оскільки має величезне соціальне значення. Саме виявлення психологічних засад оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами дозволяє надавати ефективну психологічну допомогу матерям, налагодити їх взаємовідносини з дітьми.

Аспірантка належним чином здійснила теоретико-методологічне обґрунтування вихідних положень, простежується логічна послідовність у організації емпіричного дослідження та викладі його результатів, адекватності психодіагностичного інструментарію (як підбраного, так і створеного), раціональному поєднанні кількісного та якісного аналізу даних, вправному застосуванні сучасного апарату математичної статистики. Дисертацію відзначає

коректний науковий стиль, аргументованість, достатня наочна представленість результатів.

Під час роботи над дисертаційним дослідженням О.О.Керцман продемонструвала старанність, вимогливість та цілеспрямованість, що позначилося на кінцевому результаті її аспірантської підготовки – виконаної згідно усіх вимог до такого типу робіт дисертаційної роботи. Важливо, що результати дослідницького пошуку були широко апробовані на наукових заходах та відображені у відповідних публікаціях.

У зв'язку з викладеним вважаю, що дисертаційна робота Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами», заслуговує високої оцінки, а вона сама – шуканого ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія.

Рецензент, доктор психологічних наук, професор С.В.Ситнік:
Актуальність роботи обумовлена посиленою увагою психологічної науки до самоцінності й унікальності дитинства в аспекті колосального впливу на характер психоемоційного розвитку й становлення особистості дитини, а також необхідністю побудови психологічно обґрунтованого концепту відповідального компетентного материнства. Особливо значимої є роль дитячо-батьківських відносин, яка висуває особливі вимоги до характеристик матері як значимого батька в родині. Проблема, яка розглядається в дисертаційному дослідженні, є актуальною і важливою як у теоретичному плані для сучасної психологічної науки, так і для практики формування готовності молодих жінок до відповідального материнства, при розв'язку питань підготовки працівників соціальної сфери, майбутніх вихователів, педагогів і практичних психологів.

У практичному плані дослідження, яке рецензується, уможливорює повному вирішувати актуальне питання професійної підготовки до діяльності фахівців, які причетні до формування психологічної компетентності матерів, зокрема: при викладанні курсів дитячої психології в закладах вищої освіти; при

роботі з родинами й молоддю психологів і соціальних працівників, співробітників соціальних служб; у психокорекційній роботі співробітників перинатальних центрів і ін. Практична значущість і недостатня наукова розробленість даної проблематики обумовили вибір здобувачкою теми дослідження.

Аналізуючи дисертаційну роботу О.О.Керцман, можна помітити, що дисертанткою чітко сформульовані її мета, розроблена й проведена апробація програми компенсації дефіцитарності материнського відношення до дітей з особливостями розвитку. Усі завдання, які були визначені О.О.Керцман і спрямовані на досягнення цієї мети, у дослідженні виконані.

Висунуті в дисертаційній роботі наукові положення й висновки є теоретично й емпірично обґрунтованими, достовірними й зваженими, що забезпечувалося вибраними методологічними принципами, комплексним застосуванням методів дослідження; репрезентативністю вибірки дослідження, використанням сучасного апарата математичної статистики і якісним аналізом отриманих результатів.

Зміст, структура й виклад дослідницьких результатів розподілені в трьох розділах, кожний з яких розкриває сутнісні характеристики й висновки про досліджуваний феномен. Крім того, виконаний аналіз досліджень, у яких розглядаються: причини порушення дитячо-материнських відносин при відхиленнях у психофізичному розвитку дитини; ознаковий простір таких порушень у діаді «мати – дитина»; визначені дисертанткою основні складові психотравми матері особливої дитини; сформована позиція автора у відношенні до критичної ситуації, на тлі якої розгортається психотравма матері; а також дана оцінка моделі переживання матері стану особливої дитини залежно від сформованості й прояву в неї індивідуально-психологічних властивостей.

Значний інтерес представляють погляди здобувачки на роль соціуму і його впливу на материнство. Суспільство, у якому буде жити дитина, стає суб'єктом материнських функцій «другого порядку», який трансформує

систему «мати – дитина» у складний комплекс «мати – суспільство – особлива дитина», нав'язує й закріплює в матері певні потреби, учинки й поведінку в критичних ситуаціях у цілому.

У роботі представлені результати емпіричного дослідження й зроблений їх глибокий аналіз. Отримані психологічні характеристики осіб з певним стилем відношення матері до дитини збагачують новими даними знання про індивідуальні відмінності, їх передумови та палітри проявів, що важливо для здійснення психологічної допомоги. Позитивною оцінкою варто відзначити широку апробацію результатів дослідження.

В цілому дисертація Ольги Олександрівни Керцман дає уявлення про авторку дослідження як про підготовленого, кваліфікованого фахівця, здатного вирішувати складні наукові завдання. Оформлення дисертації здійснено відповідно до чинних вимог.

Однак, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження, пропозиції й рекомендації:

1. Вимагають логічного обґрунтування використання терміна «принципи формування», у якості якого розглядаються «фактори», які визначають формування стилю материнського ставлення.

2. На нашу думку, робота б значно виграла, якби було розведені й проаналізовані окремо результати статистичного і якісного аналізу.

3. На наш погляд, роботу збагатило б, якщо при порівняльному аналізі й оцінці застосовності засобів для вивчення індивідуально-психологічних характеристик матерів і дітей була посилена аргументація на користь обраних діагностичних методик.

4. Робота, на жаль, не позбавлена технічних і стильових огріхів.

Не зважаючи на висловлені зауваження, дисертаційна робота О.О.Керцман є завершеною, актуальною для сучасної психології, має наукову новизну, теоретичну та практичну значущість, тому вважаю, що робота може бути рекомендована до подання до спеціалізованої вченої ради.

Рецензент, кандидат психологічних наук, доцент І. А. Василенко:

Дисертаційне дослідження О.О.Керцман є актуальним та значущим, оскільки розвиток та становлення особистості є важливим завданням освітньої сфери, психологічної науки, окремої сім'ї та людства загалом. Зміст дисертації показав високий рівень узагальнень, теоретико-методологічного обґрунтування створеної моделі, інтерпретації отриманих емпіричних фактів.

В роботі чітко визначено об'єкт, предмет та завдання, які послідовно вирішуються дослідницею. В емпіричній частині встановлено психологічні особливості матерів з певним стилем відношення до дитини з особливими потребами. У межах дисертаційної роботи розроблена комплексна програма з реабілітації матерів дітей з особливими потребами. Особливої уваги заслуговує здійснений дисертанткою аналіз ефективності зазначеної програми реабілітації на основі інтерпретації й порівняння результатів розвитку стилів материнського ставлення, зміни стану матерів і зміни ставлення до різних факторів впливу соціуму. Застосування t-критерію Ст'юдента підтверджує статистичну вірогідність відмінностей у результаті апробації програми із представниками експериментальної групи, стабілізацію емоційного стану матерів. Опираючись на отримані результати, автором доведено, що розроблена нею експериментальна програма сприяє розвитку тих якостей особистості, які аранжують стиль материнського ставлення.

Дисертаційне дослідження Ольги Олександрівни Керцман виконано на досить високому науковому рівні, має теоретичну і практичну значущість, особливо програма реабілітації та створена психодіагностична методика. Водночас слід висловити і деякі зауваження та побажання.

Перший розділ б значно виграв, якщо б огляд та аналіз літератури був посилений викладенням більш розлогих власних думок та інтерпретацій визначених фактів.

Потрібно переглянути і доповнити перелік публікацій після кожного розділу дисертації.

У роботі наявні орфографічні та стилістичні помилки.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що загалом дисертаційна робота Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами», відповідає існуючим вимогам до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософії, за спеціальністю 053 Психологія, галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки і може бути рекомендована до захисту.

Рецензент, кандидат психологічних наук, доцент О.Ю.Косьянова:
Актуальність дослідження не підлягає сумніву, хочу зауважити, що у світовому освітньому просторі інклюзія є важливим напрямком. Материнсько-дитяча взаємодія при порушеннях розвитку дитини є детермінантою соціалізації дитини, втім огляд досліджень материнського ставлення вказує на: недостатність дослідження психотравми матері особливої дитини; відсутність виявлення властивостей особистості, які постають засадами позитивного функціонування матері дитини; відсутність дослідження механізмів формування материнського ставлення до дитини з особливими потребами в соціальних координатах; недостатність інтеграції досліджень поведінки матері дитини з особливими потребами в поле сучасних досліджень поведінки індивіда при посттравматичному розладі. Отже, більшість досліджень при аномаліях розвитку дитини зосереджено на послабленні негативних станів матері. Сучасні доробки теорії особистості доводять, що діючою силою позитивної динаміки поведінки особистості в стресових ситуаціях постає активація механізмів конструктивного функціонування, що потребує застосування у дослідженні формування материнського ставлення нових підходів та методів.

Мета роботи, завдання, предмет та об'єкт чітко визначені. Заслуговують уваги встановлені у процесі дослідження психологічні засади і механізми формування стилю материнського ставлення у жінок, які виховують дітей з особливими потребами, розробка на основі дослідження програми компенсації дефіцитарності материнського ставлення до дітей з вадами розвитку.

Робота володіє науковою новизною отриманих результатів, висока її практична значущість. Особливої уваги заслуговує створена методика визначення стилю материнського ставлення до особливої дитини, що дає можливість діагностувати для подальшої корекції материнське ставлення до дітей з вадами розвитку. Результати, отримані в ході дослідження впроваджено в практичній роботі з жінками, які виховують особливих дітей підтверджують це. Матеріали дослідження можуть бути корисними при підготовці лекційних курсів, практичних занять і семінарів для психологів, вчителів, соціальних працівників, безпосередньо пов'язаних з проблемами сімей, які виховують дитину з особливими потребами.

Поряд з високою загальною оцінкою рецензованої дисертаційної роботи Керцман Ольги Олександрівни необхідно зупинитись на деяких побажаннях та зауваженнях.

Поділяючи думку дисертантки про особливості механізмів формування материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами, вважаю, що автор не приділила достатньої уваги важливому поняттю рівнів емоційного реагування. Тут мається на увазі структуризація теоретичних надбань.

Авторські класифікації, моделі зробили би подані теоретичні дані більш структурованими та логічними.

У тексті роботи не завжди доречно вживаються поняття, текст не позбавлений помилок.

Відносно емпіричної частини роботи: зазначаючи велику кількість використаних емпіричних методик, зауважимо відсутність цілісного комплексу методик, що, в свою чергу призводить до ускладнення при інтерпретації отриманих даних.

Зазначені побажання та зауваження не впливають на загальне позитивне ставлення до роботи, не зменшують її наукової новизни та практичної значущості, тому дана дисертація рекомендується для її представлення в спеціалізовану раду.

Загалом, дисертаційне дослідження Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами» є завершеним, цілісним, самостійним і може бути представлено до захисту у спеціалізованій вченій раді на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія.

Доктор психологічних наук, професор О.Я.Чебикін: Дисертаційна робота Керцман Ольги Олександрівни «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами» є актуальною, характеризується науковою новизною і практичною значущістю. Дисертанткою була проведена значна науково-дослідна робота, яка свідчить про уміння Ольги Олександрівни самостійно формулювати проблему і дати власну оцінку шляхів її вирішення.

Загалом, дисертаційна робота заслуговує позитивної оцінки і може бути рекомендована до захисту у спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 053 Психологія.

Доктор психологічних наук, професор А.В.Массанов: Робота є цілісним дослідженням, актуальним для психологічної науки та заслуговує на загальну позитивну оцінку. Емпіричні розділи дисертації, логіка побудови дослідження показує сформованість дисертантки як дослідниці.

Вважаю, що дана робота є актуальною і своєчасною, відповідає усім вимогам і може бути рекомендованою до захисту у спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 053 Психологія.

Доктор психологічних наук, професор О.Ю.Булгакова: Дисертанткою проведено багаторічне, глибоке, цілісне дослідження з потужною практичною складовою, реалізоване на високому рівні. Апробація результатів, володіння термінологією, вміння відстоювати свою точку зору, провадити наукову дискусію, дозволяють впевнитися у зрілості дисертантки як науковця. Вважаю, що роботу можна рекомендувати до захисту у спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 053 Психологія.

Ухвалили: На підставі обговорення дисертаційного дослідження Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами», кафедрою загальної та диференціальної психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» затвердили **висновок:**

Дисертаційна робота Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами» є самостійним завершеним теоретико-емпіричним та практико-зорієнтованим дослідженням.

Актуальність роботи визначається необхідністю вивчення взаємодії матері та дитини як потужного механізму розвитку та соціалізації, що виключної значущості набуває у ситуації дитини з особливими потребами. Накопичення суспільного досвіду, врахування актуальної соціальної ситуації та здобутків з даної проблематики у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці, дають змогу впевнитися у актуальності дослідження психологічних засад взаємодії матері з особливою дитиною, що і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів:

вперше: визначена структура психологічної травми матері дитини, обґрунтовано її соціальну обумовленість; виявлено психологічні засади формування стилю материнського ставлення до дитини з особливими потребами, що є системоутворювальними характеристиками позитивного функціонування особистості – життестійкість, цілі та мотиви, прагнення до психологічного благополуччя та емоційний інтелект; визначені специфічні ознаки та критерії стилів материнського ставлення до особливої дитини, варіанти материнсько-дитячої взаємодії при відхиленнях у розвитку дитини; розроблено методику визначення стилю материнського ставлення у матерів дітей з порушенням розвитку, емпірично підтверджена її надійність та

валідність;

уточнено і конкретизовано: загальні закономірності материнства як основної мотивації матері дитини з порушенням розвитку – соціалізація дитини та матері; специфіку процесів трансформації структури та змісту потребо-мотиваційної сфери матері дитини з порушеннями розвитку, взаємозв'язок стилю материнського ставлення та її особистісних характеристик; механізми формування особливостей материнського ставлення до дитини з порушенням розвитку;

розширено та поглиблено: з позицій екзистенційного аналізу засновки рефлексивного процесу осмислення-переживання матір'ю порушень розвитку дитини; методологічні принципи отримання й інтерпретації показників-рівнів і тенденцій формування особливостей материнського ставлення до дитини з особливостями розвитку;

дістало подальшого розвитку: методи соціально-психологічної реабілітації матерів дітей з особливостями розвитку; система заходів, спрямованих на компенсацію дефіцитарності материнської потребо-мотиваційної сфери та моделювання оптимального стилю материнського ставлення до дитини з особливими потребами.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що обґрунтовано та визначено психологічні засади формування та оптимізації у матерів дітей з особливими потребами стилю материнського ставлення, що дозволяє ефективно організувати та спрямовувати життєстверджувальну діяльність зазначеної категорії осіб. Розроблена та впроваджена комплексна програма компенсації дефіцитарності материнського ставлення до особливої дитини, емпірично доведена ефективність даної програми для оптимізації материнсько-дитячих відносин у сім'ї, яка виховує дитину з особливостями розвитку.

Результати дослідження можуть бути використані в практиці сімейного консультування, в сімейній, індивідуальній та тренінговій роботі з батьками особливих дітей.

Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці лекційних курсів, практичних занять і семінарів для психологів, вчителів, соціальних працівників, безпосередньо пов'язаних з проблемами сімей, які виховують дитину з особливими потребами.

Основні результати дослідження впроваджено у практику психологічної допомоги матерям з особливими дітьми «Творчий центр індивідуального розвитку» Громадська організація допомоги інвалідам з відхиленнями психіки (довідка №118 від 19.11.2021), Громадська організація «Особливі діти» (довідка №7/01 від 11.01.2023), Одеське міське товариство осіб з інвалідністю громадської організації «Всеукраїнська організація союз осіб з інвалідністю України» (довідка №31/9 від 05.09.2023).

Надійність та вірогідність результатів забезпечені методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Відомості про повноту надрукованих результатів автора:

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Зіборова О.О. Взаємозв'язок емоційного інтелекту зі стилем материнського ставлення у жінок, які виховують дітей з відхиленнями у психофізичному розвитку. *Науковий журнал «Габітус»*. 2021. №31.С. 82-87. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.31.15>

2. Зіборова О.О. Цілісна група як технологія оптимізації материнського ставлення до дитини з особливими потребами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Психологія». 2021. №4. С.37-40. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.7>

3. Зіборова О.О. Особливості материнсько-дитячої взаємодії при відхиленнях у психофізичному розвитку дитини. *Наука і освіта*. 2022. №4. С.34-40. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-4-7>

4. Дегтяренко Т.В., Зіборова О.О. Психологічні особливості материнського відношення у жінок які виховують дитину з відхиленнями у психофізичному розвитку. *Наука і освіта*. 2013. №7. С.146-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2013_7_34

5. Зіборова О.О. Вплив заходів соціально-психологічної реабілітації в таборах літнього типу на стиль материнського відношення та психоемоційний стан матерів дітей з обмеженими можливостями. *Наука і освіта*. 2014. №12. С.118-124. URL: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/arkhiv/2014/vipusk-12-nauka-i-osvita-2014-rik>

6. Дегтяренко Т.В., Зіборова О.А. Преодоление сегрегации детей с ограниченными возможностями в рекреационных условиях. *Наука і освіта*. 2011. №11. С.47-49. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/11_2011/13.pdf

7. Зіборова О.О. Особливості соціально-психологічної адаптації матерів, які виховують дітей з психофізичними відхиленнями розвитку. *Наука і освіта*. 2016. №9. С.64-69. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-9-13>

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

8. Зіборова О. О. Критерії та ознаки стилів материнського ставлення до дитини, яка має відхилення у психофізичному розвитку. *Науковий журнал «Baltic Journal of Legal and Social Sciences»*. 2021. №3. С.68-77. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-3-7>

9. Ziborova O.A. The Contradiction in the Social Role of the Mother of a Child with Special Needs. *Psychology and Behavioral Sciences*. Vol.11. 2022. №5. p.169-173. URL: <https://www.sciencepg.com/article/10.11648/j.pbs.20221105.13>

Публікації в інших наукових виданнях:

10. Зіборова О.О. Охорона психічного здоров'я матерів як необхідна умова (інклюзивної) освіти дітей з особливими потребами під час війни. Матеріали Методологічного семінару НАПН України «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час» (16 листопада 2023 р.). Київ: Педагогічна думка, 2023. С.293-296.

11. Зіборова О. Трансформація материнського ставлення до дитини з особливими потребами під час війни та повоєнного часу. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій 105-й річниці від дня народження В.Сухомлинського «Захист психічного здоров'я учасників освітнього процесу в умовах війни та повоєнного часу» (5 травня 2023 р.). Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. С.107-109.

12. Зіборова О. Проблеми соціальної взаємодії матерів дітей з особливими потребами як прояв дефіцитарності соціально-гуманітарної освіти в суспільстві. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми викладання освітніх компонент соціально-гуманітарного спрямування у вищій школі» (15-16 червня 2023 р.). Херсон: Херсонська державна морська академія, 2023. С.204-207.

13. Зіборова О.О. Взаємодія у спільноті як шлях до інклюзії дітей з особливими потребами в сучасних умовах життєдіяльності. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми реалізації адаптаційного потенціалу особистості в сучасних умовах життєдіяльності». Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С.117-119.

14. Дегтяренко Т., Зіборова О., Костенко А. Критеріальна оцінка стилю материнського відношення до особливої дитини. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 4 (68). С.69-79.

15. Керцман О.О. Особливості духовно-інтелектуального виховання та навчання у сім'ях дітей з відхиленнями розвитку. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-інтелектуальне виховання і навчання

в ХХІ столітті» (27 жовтня 2023 р.). *Духовно-інтелектуальне виховання та навчання молоді в ХХІ столітті*. 2023. №5. С.428-431

16. Зіборова О.О. Подолання стереотипів соціальної нерівності як умова розвитку інклюзії в Україні. Міжнародна наукова конференція «Гальчинські читання» (2 листопада 2023 р.). Київ, Національний інститут стратегічних досліджень. С. 54-56.

17. Зіборова О.О. Цифрові технології у збереженні психологічного здоров'я матерів дітей з особливими потребами. ІІІ Міжнародна студентська науково-практична конференція «Психологічні аспекти кроскультурної взаємодії у медіасередовищі» (1-2 червня 2023 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2023. С.33-35.

18. Зіборова О.О. Особливості вимушеної міграції матерів діти яких мають порушення розвитку. Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму «Вимушена міграція у ХХІ столітті: виклики, цінності, рефлексії» (Німеччина, Аугсбург, 1-3 грудня 2023 р.). Німеччина: Збірник тез доповідей. Аугсбург, 9.

19. Зіборова О.О. Визначення стилю материнського відношення у жінок, які виховують дитину з відхиленнями у психофізичному розвитку. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України». Збірник наукових праць. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2014. С.90-98.

20. Зіборова О.О. Механізми життєстійкості в подоланні дефіцитарності материнського ставлення при порушеннях розвитку дитини. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2015. №5(05). С.42-48.

21. Дегтяренко Т.В., Зіборова О.О. Стратегії психологічного захисту особистості матерів в ситуації хронічного стресу виховання особливої дитини. С.39-41.

22. Дегтяренко Т.В., Зіборова О.О. Сучасні методологічні підходи до корекції аутичних порушень у дітей. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред.

О.В.Гаврилова, В.І.Співака. Випуск 19. Частина 2. Корекційна педагогіка і психологія. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. С.261-269.

23. Зіборова О.О. Копінг-стратегії матері в стресогенній ситуації порушення психофізичного розвитку у дитини. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє». Київ, 2015. С.128-132.

24. Зіборова О.О. Девіації поведінки матері особливої дитини та механізми їх подолання. *Науково-практична конференція «Пріоритетні напрями вирішення проблем виховання і освіти»* Харків, 2015. С. 90-93.

25. Зіборова О. О. Вплив суб'єктивного благополуччя на формування моделі поведінки матері при вихованні особливої дитини. *Міжнародна науково-практична конференція «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні»* Львів: 2015. С. 10-13.

26. Зіборова О.О. Вплив орієнтації цілей на соціальні установки та поведінку матері особливої дитини. *Міжнародна науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі»*. Київ: 2015. С. 99-103.

27. Зіборова О. О. Особливості емоційного контакту матері з дитиною, яка має відхилення психофізичного розвитку. *Міжнародна науково-практична конференція «Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень»*. Одеса: 2015. С. 12-18.

28. Зіборова О.О. Особливості станів матері в стресогенній ситуації аномальності дитини. *Міжнародна науково-практична конференція «Наукова дискусія: питання педагогіки та психології»*. Київ, 2015. С. 123-128.

29. Зіборова О.О. Тези дисертаційної роботи «Особливості процесів та механізмів формування материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами». *Науково-практична конференція «Перспективні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук»*. збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, Україна, 11-12 лютого

2022 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2022. С.11-12.

Апробація результатів дослідження. Матеріали та результати дослідження висвітлювалися на Міжнародному науковому симпозиумі «Вимушена міграція у XXI столітті: виклики, цінності, рефлексії» (Німеччина, Аугсбург, 2023 р.), Методологічному семінарі НАПН України «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час» (Київ, 2023 р.), а також на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми викладання освітніх компонент соціально-гуманітарного спрямування у вищій школі» (Херсон, 2023 р.), «Актуальні проблеми реалізації адаптаційного потенціалу особистості в сучасних умовах життєдіяльності» (Вінниця, 2023 р.), «Духовно-інтелектуальне виховання і навчання в XXI столітті» (Харків, 2023 р.), «Гальчинські читання» (Київ, 2023 р.), «Психологічні аспекти кроскультурної взаємодії у медіасередовищі» (Львів, 2023 р.), «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 2015 р.), «Пріоритетні напрями вирішення проблем виховання і освіти» (Харків, 2015 р.), «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (Львів, 2015 р.), «Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі» (Київ, 2015 р.), «Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень» (Одеса, 2015 р.), «Наукова дискусія: питання педагогіки та психології» (Київ, 2015 р.), «Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук». збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 2022 р.) і Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України» (Херсон, 2014), «Захист психічного здоров'я учасників освітнього процесу в умовах війни та повоєнного часу» (Кропивницький, 2023 р.).

Дисертаційна робота Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами» відповідає чинним вимогам до дисертацій і може бути рекомендована до захисту на здобуття її автором наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія.

Результати голосування:

Результати проведеного голосування щодо рішення рекомендувати роботу Керцман Ольги Олександрівни на тему «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами», до подачі в спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія: «за» – 18, «проти» – немає, «утримався» – немає. Рішення прийнято одногосно.

Рецензенти:

Доктор психологічних наук, професор

Світлана СИТНИК

Кандидат психологічних наук, доцент

Ірина ВАСИЛЕНКО

Кандидат психологічних наук, доцент

Олена КОСЬЯНОВА

Головуючий на засіданні:

Доктор психологічних наук, професор

Оксана ВДОВІЧЕНКО

